

Tože Hlebanja

KMETJE V SREDNJEM VRHU NEKOČ IN DANES

Najstarejši znan zapis o vaščanih Srednjega vrha in Gozda je Belopeški urbar iz leta 1498, ki ga hrani Državni arhiv RS v Ljubljani; takrat so bili Habsburžani lastniki Belopeškega gradu. Takratni podložniki - gospodarji iz Srednjega vrha so bili Mertl (ni krstnega imena), Kanzian Hlebanja, Jakob Hlebanja, Boltežar Hlebanja ter Jernej in Luka Smolej, gospodarji iz Gozda pa so bili Gregor Hofman (verjetno Oman), Michel Geiler, Achatz Bindt (morda Pintar), Clement Drachsel, Symon Swetitz, Michael Drachsel in Michael Lescnnikh. V urbarju je še navedeno, da je moral vsak od njih belopeški graščini plačevati 40 soldov zemljiškega davka in 24 soldov desetine, Kocjan pa še dodatnih 12 soldov za nek travnik, poleg tega pa so morali hoditi še po 4 dni na tlako, 4 dni dovažat vodo, kositi in gnoj razvažati. Če sledimo kranjskogorskemu zgodovinarju Francu Černetu, ki je v sedemdesetih letih napisal »Kroniko Hlebanjeve kmetije v Srednjem Vrhu« (v rokopisu), in če razumemo pod »Gerewt = rut« samostojno gospodarstvo v fevdalnem razmerju, potem so bile tu mišljene današnja Merklnova, Smolejeva, Hlebanjeva, Kocjanova in Vavčarjeva kmetija ter ob tem tudi sedem rutarskih kmetij. Rovtarji iz Srednjega Vrha in Gozda so morali že leta 1498 plačevati zemljiški davek. Če je bilo tako, potem je moral biti Srednji vrh in Gozd

že pred tem naseljen in so morali imeti kmetje že pred tem gozdove izsekane, planine in polja obdelana, rediti živino in pridelati hrano, da so lahko na srenški in rutarski ravnici živeli.

Pred Habsburžani je Gornjesavska dolina pripadala Celjskim grofom. Belopeški grad je leta 1431⁵³ zgradil celjski grof Herman II. V zvezi z gradnjo belopeškega gradu pa je na osnovi starega ustnega izročila zapisano, da so morali kmetje opravljati tako trdo tlako, da so odšli tja v ponedeljek s parom volov na tlako, v soboto pa so se vrnili samo s kožama od volov, ker sta vola zaradi težkega dela poginila. Če so morali kmetje z volovi hoditi na tlako, pomeni, da so morali v tem času že obdelovati polja in imeti izsekane gozdove za travnike, kjer so pridelovali seno.

Merklnova hiša, Srednji Vrh št. 4 (foto: Janez Medvešek)

53 J.V.Valvasor, Slava vojvodine Kranjske : izbrana poglavja, Mladinska knjiga, 2017.

V radovljiški knjižnici so 1. 2. 2003 praznovali 900-letnico prihoda Ortenburžanov, ki so zasedali veliko površino Gorenjske, razen Dovjega. Njihov sedež na Gorenjskem je bil na gradovih Kamen pri Begunjah in Waldenberg pri Radovljici. Ortenburžani so leta 1377 s Celjskimi grofi sklenili dedno pogodbo, po kateri so po smrti zadnjega Ortenburžana Friderika III. 29. marca 1420 Celjski grofje od Ortenburžanov podedovali ogromno posestvo. Izvor grofov Ortenburg se začne okoli leta 1190 z gradnjo njihovega gradu blizu Spitala. Od tod so širili svojo posest ob Dravi navzdol do Beljaka, v Ziljsko dolino, v Kanalsko dolino, na Gorenjsko in Dolenjsko, velik del Kočevja je bil njihov. V Srednjem Vrhu obstaja ustno izročilo, da pride priimek Merkl od besede »merkati«, to pomeni, da je dobil gospodar Merkl nalogo, da bo zakuril kres, če bo opazil Turke prihajati po dolini. Turški vpadi na slovensko ozemlje so trajali od 1400 do 1550. V naših krajih so bili Turki nasilni, še posebno nasilni so bili leta 1478 in leta 1483 na Koroškem. Turki so vpadali v velikih krdelih kot jezdeci na konjih, po več deset tisoč jezdecev naenkrat, ki so na Koroškem in na Kranjskem ropali tudi po več mesecev, zato je bilo opozarjanje širše okolice s kresovi upravičeno. Celjski grofje so bili vladarji naših krajev od smrti Friderika III. leta 1418 do smrti Ulrika II. Celjskega, ki so ga leta 1456 umorili. Takrat so po miru, sklenjenem v Požarnici leta 1460, oblast prevzeli Habsburžani. Iz povedanega sledi zaključek, da so bili Srjani in Rutarjani na današnji lokaciji veliko prej, kot je bil leta 1498 napisan belopeški urbar, verjetno pa je,

da so naši predniki prispeli na sedanje mesto med procesom, ko so Ortenburžani osvajali dežele na poti proti jugu.

Stolni kanonik Josip Volc, domačin iz Podkorena, je raziskal in napisal eno najpopolnejših monografij Kranjske Gore, ki je objavljena v monografiji Vida Černeteta Borovška vas. V njej gospod Volc razmišlja o nastanku krajevnih in hišnih imen in med številnimi ostalimi navaja primere iz obdobja 1550 do 1650: Tarman ex Log, Cozian ex Mitterperg, Robbich, Zwitter, Hoffman ... ex Wald. To je zanimivo zato, ker lahko ocenimo, koliko je stara Tarmanova hiša, in zato, ker je ime Cozian prvič uporabljeno kot hišno ime.

Smolejeva hiša, Srednji Vrh št. 8 (foto: Janex Medvešek)

V obdobju naselitve srenških kmetov so se dogajali v svetu za zgodovino pomembni dogodki. Med take upravičeno sodita reformacija in Primož Trubar. Protestanti so bili kot krivoverci

preganjani, zato so bežali čez mejo. Srednji Vrh je bil skozi stoletja skrit, nenadzorovan prehod na Koroško čez Karavanke, ki so ga uporabljali preganjanci pa tudi tihotapci. Take ljudi so domačini po obnašanju prepoznali, po ustnem izročilu tudi krivoverce, ter odkrili njih namero. Belopeški urbar predpisuje posameznemu kmetu samo obseg dajatev in tlako, lokacija domačije pa ni razvidna, zemljiška knjiga iz leta 1827 pa vsebuje tekočo številko vpisa domačije, hišno številko, priimek in ime gospodarja in domače ime domačije. Z veliko zanesljivostjo smemo predvideti, da je bila lokacija posameznih domačij leta 1827 vsaj približno identična s tisto iz leta 1498. Prav tako pa smemo iz današnjih hiš, ki so ali utegnejo biti iz omenjenih davnih časov, ugibati o znanju takratnih gradbenih mojstrov. Domačijam pripadajoče hiše bomo prikazali v nadaljevanju, kakršne so bile videti leta 2016.

Če sledimo kroniki Franca Černeta o Hlebanjevi kmetiji, vidimo, kako so se spreminjala imena gospodarjev srenških kmetij. V letih 1572–1586 je tekla pravda med kranjskogorskim župnikom Gašperjem Oparnikom in belopeškim oskrbnikom Schwarzom zaradi bere (dajatve), ki jo je župnik dobival za žitno desetino od 13-tih rovtarjev iz Srednjega Vrha in Gozda, oskrbnik pa je trdil, da ta bera pripada njemu. Priče, ki so bili v prid župniku leta 1582 iz Srednjega Vrha: Primož Merkl je bil star okoli 40 let, Valentin Smolej okoli 30 let, Nikolaj Hlebanja okoli 80 let, Anton Kocijan okoli 60 let star, Pankracij Vavčar pa je med pravdo umrl. Vidimo, da so imena v primerjavi

s tistimi v belopeškem urbarju spremenjena. Sodbo je župnik Oparnik dobil, razglašena pa je bila avgusta leta 1583.

Leta 1587 je postal zastavni upnik belopeškega gradu pl. Inocenc Moškon, ki je kmalu po prevzemu oblasti na belopeškem gradu začel zviševati davke. Srjani in Rutarjani so se temu uprli in pri deželnemu knezu pritožili, da ni pravično, da so bili vsem enako povišani davki, čeprav imajo eni več zemlje kot drugi. Srenška polja in travniki ležijo večji del v velikih strminah in kamnitih bregovih, tako da morajo seno z »žlefami« in z veliko truda spravljati domov. V Srednjem vrhu in Rutah so pridelki izpostavljeni velikemu mrazu in slani med letom, med zimo pa tudi težkemu snegu. Deželni vicedom Cobenzl je imenoval komisijo, ki je zemljišča pregledala in leta 1604 poročala, da imajo rovti širša polja, zemlja pa je z izjemo enega večinoma prodnata.

Hlebanjeva domačija, Srednji Vrh št. 9 (foto: Janez Medvešek)

Glede na to poročilo je vlada najprej Moškonu prepovedala zviševati dajatve, vendar je kasneje ugotovila, da so bila nekatera krčenja med tem izvršena in zato vendarle nekoliko zvišala davke ter popravke vnesla v zapisnik komisije iz leta 1609. V tem dokumentu so posamezni kmetje poimenovani z novimi imeni: Pavel Hlebanja, Boštjan Kocjan, Vid Smolej, Franc Lavtizar, Tomaž in Andrej Mertelj. Pri Mertlju se pojavita dve imeni. Predvidevajo, da se je v tem času kmetija delila in se je osamosvojila Jureževa kmetija.

Jureževa domačija, Srednji Vrh št. 3 (foto: Janez Medvešek)

Z določenimi dajatvami po zapisniku iz leta 1609 je bil Moškon zadovoljen in postal v pravdi zmagovalec. Ker so bili davki še vedno višji od tistih, ki so jih kmetje pričakovali, so kmetje iz Srednjega Vrha in Gozda leta 1619 ustanovili in objavili Kmečko zvezo. Iz Srednjega vrha so

jo potrdili in lastnoročno podpisali z dodanim križcem pri imenu: Adam Mertelj, Valentin Smolej, Pavle Hlebanja, Boštjan Kocjan in Peter Lavtizar. Kmetje s to zvezo niso veliko dosegli, ker je bila pač premoč fevdalcev proti podložnikom prevelika, vendar so spoznali, da posameznik ne velja veliko, s skupnimi močmi se pa lahko več doseže.

Leta 1772 je postal lastnik belopeškega gradu Jožef Anton von Segalla zu Winklern, ki je takoj po nastopu lastništva zahteval, da morajo kmetje plačevati svoje davčne dajatve v naravi, to je žito v zrnju. Pred tem so plačevali davke v denarju. Ker pa se je med tem cena žita povišala, se je za zvišano ceno žita zvišal tudi davek, ki so ga kmetje plačevali grofu. Izrekli so se, da je to v nasprotju z vsako pravičnostjo in se temu ne morejo podrediti ter vztrajajo pri svojih starih običajih. Ker je graščak Segalla vztrajal pri svoji zahtevi, so se kmetje odločili za pravdno pot. Izbrali so pooblaščenca Gregorja Rabiča in Jožefa Koširja iz Gozda ter Gašperja Zimo (Kocijan) in Tomaža Hlebanja iz Srednjega Vrha, da v imenu podpisanih nezadovoljnežev vložijo pritožbo.

Borba in medsebojna vzajemnost srenških in rutarskih kmetov z upravniki gradu

Pooblaščenca so 20. junija 1798 pri Kresijskem uradu v Ljubljani na zapisnik vložili ugovor proti gosposki iz Bele peči, ker je zahtevala plačevati davek z žitom »in natura«. Podpisniki omenjene peticije iz Srednjega Vrha so bili: Matevž Smolej, Blaž Hlebanja, Jakob Mertelj, Jurij Mertelj,

Matevž Zima, Matevž Lach in Gregor Lavtižar. Vsi so se morali podpisati k svojim imenom tožnikov, poleg njih pa tudi pooblaščenec zemljiške gosposke. Kresijska odločba je bila poslana gradu v Beli peči, pritožiteljem pa so pristavili še z roko narisano križ. Kresijski urad je za 4. avgust 1798 razpisal razpravo, h kateri naj pridejo dva ali štirje pooblaščeneci. Po razpravi so jim sporočili, naj le potrpežljivo čakajo.

Nesreče ne počivajo, prizadejane rane se celijo, katastrofe pa rodovi pomnijo

Smolejevi, Hlebanjevi, Vahovi, Kocjanovi in Vavčarjevi so v Hudih hlevih nekaj davno iztrebili del gozda, izravnali zemljo in oblikovali senožeti za pridelavo sena. Na vsaki senožeti so zgradili pripadajoče živinske staje, kjer so shranjevali čez poletje pridelano seno, pasli govedo in v stajah prezimovali ovce. Omenjene senožeti in staje

so Smolejevi, Vahovi in Kocjanovi ohranili do današnjih dni, Hlebanjevi in Vavčarjevi pa so opustili to aktivnost.

Leta 1777 se je zgodilo, kar je kranjskogorski župnik in dekan Kristjan Gottlib v mrliški knjigi takole opisal kot nesrečo:

»To leto so nesrečno začeli naslednji v tej knjigi smrti vpisani, in da bi se bodoči rodovi seznanili, kakšne smrti so umrli, je potrebno, da se zapiše. Drugega januarja zjutraj okoli devete ura je osem moških šlo v Hude hleve k stajam svojih ovac, da bi, ker je zapadlo veliko snega, napravili pot do staj. Toda ko so prišli v Dolič (dolina in struga pod vrhom gor Kopa in Planja), je s strmega pobočja, kjer so preteklo leto posekali gozd, prihrumel velik plaz in vseh osem mož pokopal pod seboj, pod plazom so umrli:

Jurij Cuznar, star 50 let, gospodar Smolejeve kmetije (Smolej), Srednji Vrh št. 4, in njegov ovčji pastir Simon Lavtižar, Matevž Vach, posestnik

Kocjanova domačija, Srednji Vrh št. 15 (foto: Janez Medvešek)

Vahova domačija, Srednji Vrh št. 17 (foto: Janez Medvešek)

Vachove kmetije, Srednji Vrh šte. 7, in njegova edina sinova Primož, star 24 let, in Anton, star 19 let, ter gostač Jurij Zima, star 49 let, Lenart Zima, gospodar Kocjan, Srednji Vrh šte. 6, in Janez Benet, star 20 let, iz Kranjske gore, hlapec pri Blažu Hlebanju, Srednji vrh šte. 5. Pokopani so bili 5. januarja 1777.« Navedene so hišne številke nesrečnikov, ki so v veljavi še danes. Imena domačij ostajajo nespremenjena, spreminjajo pa se priimki priženjenih.

Srenški kmetje v času, ko so postali lastniki gozdov

Kmetje iz Srednjega vrha in iz Gozda so stoletja dolgo živeli kot tlačani. Marija Terezija (1740–1780) in Jožef II. (1780–1790) sta odpravila nesvobodo kmetov. Odločujoč pomen za razvoj in življenje srenških kmetov je imel patent Marije Terezije o kupnem pravu kmečkih pravic do zemljišča in patent o reguliranju tlake v slovenskih deželah, kar pomeni tudi dedovanje posestev iz roda v rod. Leta 1783 je Jožef II. (1780–1790) sprejel načrt

za popolno odpravo tlake. Na osnovi tega je bila kmetom dodeljena zemlja.

Leta 1827 so bile izdelane in prvič objavljene geodetske karte z vrisanimi lokacijami kmečkih domačij in pripadajočih parcel.

Prebivalci Srednjega Vrha so bili vse čase verniki kranjskogorske župnije. Po upravno pravnih zadevah so bili podložni kranjskogorskemu komisariatu, ki je bil ustanovljen leta 1841 in nastanjen v kranjskogorskem gradu. Otroci iz Srednjega Vrha, šestletni in starejši, so v osnovno šolo hodili iz Srednjega Vrha peš v Kranjsko Goro, ob vsakem vremenu, vse do leta 1945. Decembra leta 1870 je bila zgrajena in odprta gorenjska železniška proga Ljubljana–Trbiž, s katero so se Gorenjcem in tudi srenškim kmetom odprla vrata v svet, najprej v Ljubljano, potem pa tudi v Trst.

Kmetovanje na srenških njivah je pomenilo pridelovanje vseh vrst krušnih žit, ječmen za ričet, koruzo in ajdo za žgance ter lan za pridelavo preje za posteljno perilo, razne prte pa tudi za spodnje perilo. Za mletje žita so imeli kmetje večinoma vsak

Izrez iz mapne kopije franciscejskega katastra za občino Gozd, Okrožja Bela peč za leto 1827

svoj mlin na vodni pogon, za obdelavo ječmena za ješprenj so bile v vasi tudi stope, za tkanje tkanine pa statve. Pomembne poljščine srenških kmetov so bile še krompir, zelje in repa. V vseh zgodovinskih obdobjih je bila vedno močno zastopana živinoreja (govedo, ovce in koze). Redili so tudi konje, saj so bili edino ti sposobni pripeljati voz iz raznih krajev doline po izredno strmi poti v Srednji Vrh. Za težja bremena so uporabljali posamično ali v paru tudi volovske vprege. Vse vrste živinske vprege so uporabljali tudi za hišna opravila in poljska dela, bodisi za obdelavo zemlje (oranje) ali za spravilo poljščin ter za spravilo sena iz senožeti. Po vzoru sosednjih alpskih kmetij, ki so poznale letno planinsko pašo živine in zimsko nižinsko rejo, so imeli tudi srenški kmetje vsak svojo planino, kjer so imeli staje in molzno živino, z vso sirarsko opremo (kotle in ognjišča za sirjenje). Mlada in jalova živina pa se je vse dneve pasla prosto. S terezijansko in jožefinsko uredbo so kmetje postali

tudi lastniki gozdov, s tem so pridobili tudi pravico do sečnje lesa in žaganja desk, zato so nastale na potokih Hladnik Vavčarjeva žaga, na potoku Jerman Hlebanjeva žaga in na potoku Smeč Omanova žaga, s tem pa tudi trgovina z lesom.

Naši rodovi so stoletja stari, podložni so bili fevdalnim gospodom, ki so za vzdrževanje oblasti, za gosposko življenje, za vzdrževanje vojske in za vojskovanje potrebovali veliko denarja, ker pa so bili kmetje skoraj edini vir, ki je ustvarjal dohodek, so jih do skrajnosti obdavčevali. Ko je davčni vijak kmete stisnil do skrajne meje, so se začeli upirati in so v obdobju 1470 do 1720 organizirali pet velikih slovenskih kmečkih uporov, ti pa so bili s strani vladnih sil poraženi, voditelji pa kruto kaznovani. Skozi vso zgodovino pa je bila zemlja tista, ki je omogočila, da so kmetje svoje rodove preživljali in ohranili.

Vavčarjeva domačija, Srednji Vrh št. 18 (foto: Janez Medvešek)